

אלון טל. הסביבה בישראל: משאבי טבע, משברים ומדיניות – מאז ראשית
הציונות ועד המאה ה-21. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד. 2006. 663 עמודים

אבי גוטליב*

בגוף הידע על פרויקט הציונות נותר סיפור אחד שטרם סופר: התייחסות היישוב ואחר כך המדינה – מילולית, תכנונית ומעשית – להשפעות הסביבתיות-אקולוגיות שהקמת הבית הלאומי והתעצמותו הדמוגרפית והכלכלית טומנות בחובן. ספרו של אלון טל הסביבה בישראל מיטיב להניח את היסודות לשיח זה כמו גם את היסודות לדור של מחקרים עתידיים להשלמת המשימה.

גישתו של טל נגזרת משתי אקסיומות אותן הוא מציג ללא כחל וסרק כבר בהקדמה לספרו: הזדהות עם פרויקט הציונות ("הסתייגותי מהיסטוריה פוסט-ציונית רוויזיוניסטית", עמ' 10), והיותו בעל תפיסת עולם "ירוקה" מקיפה המכירה בזיקה המוחלטת שבין פיתוח כלכלי-חברתי לבין איכות הסביבה. כמו רבים מן ההוגים והפעילים הסביבתיים בישראל ובעולם, טל שואף לשלב את התובנות של שימור הסביבה (nature conservation) ושל ההגנה על הסביבה (environmental protection) לכדי סינתזה המקדמת חזון אחר של פיתוח בר קיימא (sustainable development).¹

טל אינו רואה ניגוד בין שתי הנחות יסוד אלה, אדרבא: מחויבותו לחזון הכפול של הגשמת הציונות תוך דגש על חברה מקיימת (sustainable), שאינה מקריבה את איכות חייה ואת סביבתה על מזבח הפיתוח הכלכלי, אינה בבחינת סתירה פנימית, אלא פיוס בין שני ניגודים לכאורה, הן במישור האינטלקטואלי והן הרגשי.

הדבר ניכר היטב בספר, ואין זאת מתיחת ביקורת בהכרח: מחויבותו של טל לפרויקט הציוני אינה לגיטימית פחות מגישתם של החוקרים הפוסט-ציוניים במחוזותינו. ברם, התרגום והעריכה של המהדורה העברית (המהדורה המקורית הוצאה לאור ב-2002 באנגלית)² אינם עושים צדק עם מחבר הספר. המהדורה האנגלית, הפונה לציבור קוראים אמריקני, היא "ציונית", לפרקים פופוליסטית קמעה, גם בנימתה. לאורך פרקי הספר מועלים על נס "גיבורים" וסיפורי גבורה סביבתיים מן העבר, לעתים בצדק אך לא פעם תוך העלמת

* החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב

1 ראו למשל אצל דה-שליט (De-Shalit, 1995) ואצל שורץ (2001). גישת השימור נגזרת מתפיסה רומנטית של הטבע וערכו האינהרנטי ללא קשר לצורכי האדם. גישת ההגנה על הסביבה מתמקדת בבריאות הציבור ומושגת על תכנון וניהול סביבתי המעוגנים בחשיבה רציונלית-מדעית. פיתוח בר קיימא הוא פיתוח ש"מספק את צורכי ההווה מבלי לפגוע ביכולת הדורות הבאים לממש את צורכיהם" (ברול, 1990). התפתחות החשיבה הסביבתית בעולם הנה תהליך היסטוריי-חברתי (למשל: Hays, 1985; Pepper, 1989; O'Riordan, 1995). אליו החברה הישראלית, על פעיליה וחוקריה, מצטרפת בעקבות באיחור של 10-15 שנים.

2 Tal, Alon (2002). *Pollution in a Promised Land: An Environmental History of Israel*. Berkeley, CA: University of California Press

עין ממגרעותיהם. יהודי ארצות הברית יכולים להתגאות בישראל למקרא הספר; אפשר שקוראים יודעי דבר של המהדורה העברית, שלחלקם גם חלק בסיפור הסביבתי המסופר עליידי טל, יהיו מסויגים יותר ואולי מחויכים למקרא שורות סנטימנטליות במיוחד. שילוב האנקדוטות, המרתקות לעתים, תורם לסגנון קולח ומהנה במהדורה האנגלית, ולמרבה הצער חלקו אבד בתרגום לעברית.

כמו כן, כישלונותיהן החוזרים ונשנים של הרשויות בישראל בזיהוי סיכונים סביבתיים והיערכות הולמת מבעוד מועד, או נקיטת צעדים יעילים כשאלה מתממשים, אינם זוכים להתייחסות ראויה בספר, בשתי המהדורות.

הספר אינו מכביר פרטים בדבר השינויים הסביבתיים הנרחבים שאירעו בפלשתינה המנדטורית ובמדינת ישראל מאז הקמתה;³ בכך עסקו חיבורים מלומדים רבים לפניו. עניינו ההיסטורי והסוציולוגי של הספר הוא בהנחת מסד בנוי לתלפיות לחקר התהליכים החברתיים והפוליטיים שעיצבו את תגובות היישוב היהודי למציאות האקולוגית דלת המשאבים אליה נקלע, ולבחינה מעמיקה של התמודדות הממסד הפוליטי, האליטות הכלכליות והחברה האזרחית בישראל עם מפגעים ומשברים סביבתיים שנקרו בדרכם.

לטל ניסיון עשיר בעשייה הסביבתית הממסדית והחופץ-ממסדית מאז שנות ה-80, מה שמציב אותו בעמדה מיטבית להשקיף מקרוב על חלק מן ה"משברים, המאבקים והמדיניות" הסביבתיים בישראל, כלשון כותרת המשנה של הספר. הוא נמנה עם מקימי עמותת "אדם טבע ודין" ועם מייסדי "מכון הערבה ללימודי הסביבה", וכן הוא כיהן כיושב-ראש "חיים וסביבה", ארגון הגג של ארגוני הסביבה בישראל. פעילותו הציבורית נמשכת גם עתה, בין היתר כחבר בדירקטוריון הקרן הקיימת לישראל, הזוכה לאחרונה ל"יירוק" של ממש. כיום הוא מרצה למשפט ומדיניות סביבתית באוניברסיטת בן-גוריון, וממשיך להיות שותף מרכזי בהנהגת הארגונים החברתיים-סביבתיים בישראל.

הדמויות הסגוניות לעתים שפגש בדרכו והחוויות שצבר מעשירים את הנרטיב ההיסטורי בספרו באנקדוטות ובפרטים ביוגרפיים שעשויים לחדש אפילו לשוחרי איכות הסביבה הוותיקים. התייעוד הקפדני, המבוסס על יותר ממאה ראיונות ועל מאות סימוכין מהספרות המקצועית וממגוון מקורות אחרים,⁴ הניב ספר מלומד וחשוב, אם כי כאמור סגנון הכתיבה הקולח והמהנה של המקור נעדר מהמהדורה המתורגמת.

הסיפור הסביבתי שעדיין לא סופר פותח בסקירה קצרה, אולי קצרה מדי,⁵ של תולדות הציונות והיישוב היהודי דרך אספקלריה סביבתית. מלכתחילה מובלטת השניות באתוס הציוני כלפי הטבע: אידיאל העלייה הראשונה "לבנות ולהיבנות" במולדת, על השלכותיו הדורסניות מבחינה סביבתית, אל מול היותה של הארץ מקור השראה רוחני, תנ"כי, עבור המתיישבים, מה שהניע את תשוקתם לחקור את הארץ ולתור אותה לאורכה ולרוחבה.

3. במובן זה כותרת המשנה של המהדורה האנגלית – An Environmental History of Israel – מטעה במידת מה.

4. התייעוד מעודכן לשנת 2005, כך שהספר אינו דן בהצלחות הסביבתיות האחרונות, דוגמת ביטול תוכנית ספדיה בירושלים, או בכישלונות, דוגמת ההרס הסביבתי שהתלווה לקלקלות האחרות של מלחמת לבנון השנייה.

5. לדיון ביקורתי בהיבט זה של הספר, ראו חן (2006).

הדיאלקטיקה שבין פיתוח כלכלי וטכנולוגי לבין משא הנפש הרומנטי של אהבת הארץ – שתי פניה של הציונות – שזורה כחוט השני בספר. מנהיגי היישוב האיזו את הפיתוח החקלאי והתעשייתי, ובו בזמן נקטו יוזמות לשימור הטבע. כבר ב־1901 הקים הקונגרס היהודי את הקרן הקיימת לישראל. מול המקטרגים הרבים מראה טל בצורה משכנעת שקק"ל שימשה לא רק ככלי לכיבוש הקרקע, אלא גם להצלתה מבליייה. זה עשור שקק"ל גם קשובה יותר לביקורת על שיטות הייעור שלה.

פרק 4, הבוחן את תולדות קק"ל, כמו חלק מהבאים אחריו, סוקר בסדר כרונולוגי את הקמתן ופועלן של רשויות סביבתיות, ממסדיות או נשענות על המסד: קק"ל, החברה להגנת הטבע, רשות שמורות הטבע והמשרד לאיכות הסביבה (לימים המשרד להגנת הסביבה). השניות שהזכרתי לעיל מוצאת ביטויים שונים בכל פרק, אם בפשרות בין החזון הסביבתי לבין מה שנראה בעיני "הגיבורים הסביבתיים" וארגוניהם באותה עת ככורח בהגשמת הציונות, ואם בקונפליקטים גלויים בינם לבין אינטרסים כלכליים ואחרים. כאמור, הדמויות והאירועים מתוארים באור מחמיא, לעתים אולי מחמיא מדי. כך לדוגמה העובדה שהקמת המשרד לאיכות הסביבה הייתה תוצאה של מהלך קואליציוני, ובהתאם לכך גם תפקודו המשרד והשר הראשון שעמד בראשו, נעלמת מעיני הקורא.

פרק 11 סוקר את תולדות התנועה והארגונים הסביבתיים בישראל. החל משנות ה־80 הלך והתחזק קולה של החברה האזרחית בשיח הסביבתי, ורצף ההצלחות ממנו נהנו הארגונים הסביבתיים בעשורים האחרונים לא נעצר עם הבאת הספר לדפוס. תהליך זה של התעצמות החברה האזרחית כשחקנית בזירה הפוליטית, בדמותם של ארגונים סביבתיים וחברתיים שונים (הדוגמים בין היתר לשמירה על זכויות אוניוורסליות, כגון זכויות אדם) אינו ייחודי לישראל. עם זאת בתחום הסביבתי היא נמצאת בפיגור של כ־15 שנים אחרי התפתחויות דומות בעולם במערבי (למשל Sale, 1993; Yearly, 1994).

פרק אחד בלבד (10) עוסק ביחסים שבין האזרחים היהודים לערבים בהקשר הסביבתי. הכותרת "צדק סביבתי" מתייחסת לחלוקה הבלתי שוויונית של הנטל הסביבתי בין שתי האוכלוסיות, על רקע היותם של היישובים הערביים מיעוט ושרירות לכו של השלטון על שלוחותיו. הסוגיות הסביבתיות האזרחיות, שעשויות לקרב בינינו לבין המדינות השכנות אך בפועל רק מעמיקות את הקונפליקט, זוכות לתשומת לב מועטה בלבד בספר, וחבל. קרוב לשישים שנות קיומה של המדינה לא היטיבו עם סביבתה הטבעית. העלייה וההתיישבות, החקלאות האינטנסיבית, הפיתוח התעשייתי המואץ וחברת השפע – כל אלה הותירו שטחים פתוחים מעטים, סיכנו את משק המים וזיהמו את האוויר, את הים ואת הנחלים. במקרה הטוב, ממשלות ישראל לדורותיה התייחסו באמביוולנטיות לשאלה אם להעדיף פיתוח כלכלי וטכנולוגי על פני הגנת הסביבה. במקרה הרע, הן ביכרו מדיניות מוטת פיתוח, והן ממשיכות לעשות כן – ואילו אנו חיים כיום עם התוצאות. האומנם לקראת עתיד בר קיימא? ככותרת הפרק האחרון בספר.

מקורות

ברזל, א' (עורך). (1990). עתידנו המשותף: אקולוגיה ועולם המחר. דוח הנציבות העולמית של האו"ם לסביבה ופיתוח (1987). חיפה: מוסד נאמן, הטכניון.
 חן, ש' (2006). דברי ימי הסביבה. <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3339974,00.html>
 שורץ, א' (2001). פרדיגמות משתנות בחינוך הסביבתי בישראל. http://www.environment.gov.il/Enviroment/Static/Binaries/InterestGroups/paradigma_1.pdf

- De-Shalit, A. (1995). From the political to the objective: The dialectics of Zionism and the environment. *Environmental Politics*, 4(1), 70–78.
- Hays, S. P. (1985). From conservation to environment: Politics in the US since World War II. In K.E. Bailes (Ed.), *Environmental History* (pp. 198–241). Lanham, MD: University Press of America.
- O'Riordan, T. (1994). The evolution of modern environmentalism. In M. Redclift & G. Woodgate (Eds.), *The sociology of the environment* (vol. 1) (pp. 170–192). Aldershot Hants: Edward Elgar.
- Pepper, D. (1989). *The roots of modern environmentalism*. London: Routledge.
- Sale, K. (1993). *The green revolution: The American environmental movement, 1962–1992*. New York: Hill and Wang.
- Tal, A. (2002). *Pollution in a promised land: An environmental history of Israel*. California: Berkeley - University of California Press.
- Yearly, S. (1994). Social movements and environmental change. In M. Redclift (Ed.), *Social theory and the global environment* (pp. 150–168). London: Routledge.